

Jolanta Wojciechowska

Uniwersytet Łódzki

Obszary wiejskie i ich funkcja turystyczna a przynależność Polski do Unii Europejskiej

Streszczenie: Artykuł jest pracą przeglądową, prezentującą syntezę spojrzeń przedstawicieli różnych dziedzin naukowych na zmiany dokonujące się na obszarach wiejskich Polski głównie w ciągu ostatniego dziesięciolecia, a więc w czasie przynależności kraju do Unii Europejskiej. W pracy najpierw przedstawiono w świetle polskiej i zagranicznej literatury kwestię niejednoznacznego definiowania obszaru wiejskiego oraz wynikające z tego mocno zróżnicowane dystyngtywne jego cechy. Następnie przeanalizowano zmiany społeczno-gospodarcze zachodzące na obszarach wiejskich Polski, ujęte w czterech wielkich procesach, takich jak: deruralizacja, dezagraryzacja, dualizacja rolnictwa i restratyfikacja wsi. Prześledzono czynniki różnicujące funkcje turystyczne obszarów wiejskich w skali kraju i regionów. Podkreślono, że waga i oddziaływanie tych czynników jest różne, a w wielu przypadkach związane nie tylko z przynależnością do Unii Europejskiej, ale także z globalizacją, które razem przyczyniają się do upowszechniania pragnień mieszkańców wsi i ujednolicania preferencji wypoczynkowych turystów.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rolnictwo, funkcja turystyczna, Polska, Unia Europejska

Wstęp

Obchodzone w 2014 roku dwie rocznice: dwudziestopięciolecie istnienia Rzeczypospolitej Polskiej oraz dziesięciolecie przynależności do Unii Europejskiej, sprzyjały różnorodnym rozważaniom na temat zmian dokonujących się na obszarach wiejskich. W literaturze naukowej powstało wiele prac pokazujących i oceniających zmiany w rolnictwie. Ukazały się również publikacje omawiające funkcję turystyczną obszarów wiejskich. Systematyczny przegląd literatury przedmiotu, zarówno z zakresu rolnictwa, jak też turystyki stał się inspiracją dla tematu prezentowanego artykułu.

Za zasadniczy cel pracy przyjęto prezentację najważniejszych procesów zmian, jakie się dokonały głównie w ostatnim dziesięcioleciu na obszarach wiejskich naszego kraju w trzech dziedzinach, tj. wsi, rolnictwa oraz funkcji turystycznej. Podstawą metodyczną opracowania jest analiza literatury naukowej z różnych dyscyplin: rolnictwa, ekonomii, geografii i turystyki, odnoszących się do wymienionej problematyki. Jest to więc artykuł przeglądowy, który ma pokazać syntezę spojrzeń na dokonujące się zmiany z punktu widzenia przedstawicieli różnych dziedzin nauki. Jednocześnie ma uwypuklić znaczenie oraz wzajemną zależność dokonujących się zmian w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich.

Praca składa się z trzech części. W pierwszej zaprezentowano kwestię definiowania obszarów wiejskich, w drugiej – procesy społeczno-gospodarczych zmian, a w trzeciej – czynniki zróżnicowania funkcji turystycznej, zarówno w skali kraju, jak i regionów.

Definicje oraz dystynktywne cechy obszaru wiejskiego

Zamiast tradycyjnego terminu „wieś” coraz częściej w Europie stosowane jest kompleksowe pojęcie „obszar wiejski”. Ma to swój wyraz w tytułach niektórych unijnych dokumentów czy programów. Przykładem może tu służyć „Europejska Karta Obszarów Wiejskich” (*European Charter for Rural Areas*), przyjęta w imieniu krajów Rady Europy w 1996 roku. Dokument ten określił zakres działań umożliwiających zrównoważone i harmonijne rozwijanie obszarów wiejskich w Europie, m.in. poprzez inicjowanie nowych funkcji w sektorach: rolnictwa, leśnictwa, hodowli ryb i rybołówstwa. Wśród nowych funkcji znalazła się ochrona przyrody i krajobrazu, także turystyka i rekreacja, ze szczególnym uwzględnieniem agroturystyki i różnych innych form wczasów na wsi. Należy zaznaczyć, że w latach 90. ubiegłego stulecia na łamach dokumentów i programów publikowanych przez Unię Europejską dostrzeżono potrzebę rozwoju turystyki na obszarach wiejskich. Turystyka wiejska stała się fundamentalnym elementem polityki rozwoju terenów wiejskich, ważnym i komplementarnym składnikiem strategii tego rozwoju oraz elementem składowym w planowaniu przestrzennym¹.

Budowa wspólnej Europy, poprzez coraz liczniejsze programy rozwoju wsi i obszarów wiejskich, kreuje wyraźną potrzebę precyzyjnego zdefiniowania dla naszego kontynentu takich pojęć, jak wieś i obszary wiejskie. W krajach europejskich te pojęcia są bowiem różnie rozumiane. W niektórych mają one charakter prawny, w jednych są formułowane przez instytucje statystyczne, w innych przez instytucje państwowe albo administracje publiczne. Francuski badacz Depraz [2008] dokonał porównawczego przeglądu definicji obszarów wiejskich, oficjalnie funkcjonujących w 35 państwach Europy, i stwierdził, że każdy badany kraj, a w nim nawet każdy podmiot wyznaczający normy dla tych obszarów, posiadają własną interpretację, wyraźnie zależną od przyjmowanych celów². Podejście takie każdorazowo określa odmienne progi, kryteria i skalę definiowania. Autor, analizując opcje przyjmowanych kryteriów, wyróżnił trzy grupy definicji najczęściej stosowanych, czyli administracyjne, morfologiczne i funkcjonalne (tab. 1).

Tabela 1. Główne rodzaje oficjalnych definicji obszarów wiejskich w Europie

Lp.	Rodzaje przyjmowanych kryteriów	Częstotliwość* [%]
1.	Administracyjne: definicja opierająca się na statusie miejscowości miejskich i wiejskich	34
2.	Morfologiczne: określanie obszaru wiejskiego na podstawie kryteriów zaludnienia	72
3.	Funkcjonalne: definiowanie na podstawie kryteriów aktywności	25

* Całkowita suma przekracza 100% ze względu na różnorodność definicji stosowanych przez niektóre państwa.

Źródło: S. Depraz: Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 2, s. 36.

¹ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka, PWE, Warszawa 2006, s. 53.

² S. Depraz: Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 2, s. 38.

Dla Unii Europejskiej dominującym i podstawowym kryterium wyodrębniania obszarów wiejskich jest gęstość zaludnienia (do 100 osób na 1 km²), czyli kryterium morfologiczne, podobnie jak dla Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OCDE) (do 150 osób na 1 km²). Należy też wspomnieć, że program LEADER+ Unii Europejskiej opiera się również na morfologicznej definicji obszaru wiejskiego, ponieważ terytorium, dla którego można powołać Lokalną Grupę Działania, musi liczyć między 10 a 100 tys. mieszkańców, przy średniej zaludnienia nieprzekraczającej 120 mieszkańców na kilometr kwadratowy³.

Interesującą typologię obszarów wiejskich w literaturze angielskiej prezentują Vyakarnam i McCullough (z Centrum Rozwoju Przedsiębiorczości na Obszarach Wiejskich Silsoe College w Wielkiej Brytanii)⁴. Autorzy przyjęli, że rodzaj i zakres zachowań przedsiębiorczych zależą w dużej mierze od cech charakterystycznych danego obszaru. Zgodnie z tym założeniem, wyróżnili dziewięć następujących typów obszarów wiejskich:

- takie, gdzie znaczna część mieszkańców dojeżdża do pracy w mieście;
- zdominowane przez duże farmy, silnie wyludnione i posiadające bogatą oraz mobilną elitę;
- z dominacją małych gospodarstw rolnych, charakteryzujących się niskim dochodem oraz miejscową kulturą;
- przemysłowe, gdzie przedsiębiorstwa mogą, ale nie muszą mieć związków z rolnictwem;
- z przewagą emerytów, którzy przybywając z zewnątrz, posiadają kapitał i siłę nabywczą, na tych terenach może natomiast brakować siły roboczej;
- zdominowane przez turystykę, posiadające przeważnie zatrudnienie sezonowe;
- cierpiące z powodu wyludnienia, gdzie zasoby, populacja i infrastruktura są zbyt rozproszone, aby zapewnić żywotność gospodarczą, a pozostające na nich osoby są z reguły w dość zaawansowanym wieku;
- uzależnione od miast – nie tylko w sensie dojazdów do pracy, ale także popytu na ziemię, a typową działalnością na tych terenach są szklarnie, sady i ogródki działkowe;
- będące w posiadaniu właścicieli ziemskich, zamieszkują je pracownicy najemni, którzy uprawiają cudzą ziemię bądź świadczą usługi związane ze spędzaniem wolnego czasu.

Należy zaznaczyć, że ta typologia ma w dużym stopniu wymiar uniwersalny. Wyróżnione w niej typy obszarów wiejskich są charakterystyczne nie tylko dla krajów rozwiniętych Europy Zachodniej.

Obecnie w Polsce w dyskursie publicznym, podobnie jak w Europie Zachodniej, wzrasta popularność terminu „obszar wiejski”. W literaturze geograficznej i planistycznej jest on pojmowany dwojako: jako jednostka osadnicza (wieś, osiedle wiejskie, miejscowość), a także jako przestrzeń, obszar, teren. Bański [2006] definiuje obszar wiejski jako przestrzeń, w której działa człowiek i którą charakteryzuje stosunkowo niska gęstość

³ S. Depraz: *Czy powstanie...*, op. cit., s. 32.

⁴ P. Bryła: *Determinanty rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń wynikających z implementacji programu SAPARD*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 2 (139), s. 143.

zaludnienia, rzadka zabudowa, ekstensywne zagospodarowanie ziemi i niska gęstość elementów infrastruktury technicznej. Durydiwka [2012], również reprezentantka nauk geograficznych, zauważa, że obszary wiejskie nie są jednorodne. W ich obrębie można wyróżnić m.in. tereny rolnicze, osadnictwa wiejskiego, leśne, parków narodowych, krajobrazowych i rezerwatów przyrody, tereny rekreacyjne i uzdrowiskowe, przemysłowo-usługowe oraz pozostałe (komunikacyjne, specjalne itp. oraz nieużytki). To wewnętrzne zróżnicowanie obszarów wiejskich warunkuje również ich różnorodność funkcjonalną. Z punktu widzenia nauk rolniczych Przezbórska [2004] definiuje obszary wiejskie jako powiązane funkcjonalnie z rolnictwem oraz innymi formami działalności, dla których podstawą jest wykorzystywanie zasobów przyrody. Służą zatem one do prowadzenia produkcji rolniczej, gospodarki leśnej, rybołówstwa śródlądowego oraz wypoczynku i turystyki. Z kolei Zegar [2008] zauważa, że w koncepcji obszarów wiejskich coraz częściej mówi się o symbiozie wsi i miasta, o ich wyodrębnianiu, ale i wspólnym ujmowaniu.

W literaturze przedmiotu, oprócz poszukiwania czynników i uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich, zgłębia się także przyczyny sukcesu lub marginalizacji tych terenów. Wiejski obszar sukcesu gospodarczego definiowany jest jako ujęta w ramy administracyjne przestrzeń, którą charakteryzują zjawiska i procesy społeczno-ekonomiczne pobudzające lub wzmacniające rozwój struktury przestrzennej i funkcjonalnej [Bański 2008]. Wiejskie obszary problemowe to takie, które mają relatywnie mały własny potencjał rozwojowy, a ich rozwój gospodarczy wymaga znacznego zasilenia zewnętrznego. Na ogół występują one jako ludnościowe i rolnicze obszary problemowe oraz obszary ekologicznego zagrożenia⁵.

Model rolnictwa w UE i procesy zmian na polskiej wsi

W dokumencie Komisji Europejskiej z 1985 roku pt. *Perspectives for Common Agricultural Policy* stwierdzono, że rolnictwo w Europie będzie opierało się głównie na gospodarstwach rodzinnych oraz nie jest możliwe czy pożądane naśladowanie amerykańskiego modelu rolnictwa. Zasady europejskiego modelu rolnictwa (*EMR*) zostały sformułowane dopiero w Agendzie 2000, którą przyjęto w marcu 1999 roku na Szczycie UE w Berlinie, gdzie poza tym przyjęto dokument dotyczący instrumentów realizowania Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). W wymienionych dokumentach Komisja Europejska określiła, że podstawą europejskiego modelu rolnictwa jest wielofunkcyjne, zrównoważone rolnictwo, które zapewni również przyszłość bardziej wrażliwym (ang. *fragile*) rejonom rolniczym. Uznano, że „rolnictwo spełnia kluczową rolę w ochronie obszarów wiejskich, naturalnych zasobów i społeczno-ekonomicznej żywotności wsi”⁶. Wzięto także pod uwagę interesy konsumentów zainteresowanych bezpieczeństwem i jakością żywności oraz dobrostanem zwierząt. Model ten ma na celu zapewnienie, że „stan środowiska rolniczego i wiejskiego jest chroniony i poprawiany ze względu na potrzeby przyszłych

⁵ J. Bański: Typy ludnościowych obszarów problemowych, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), „Społeczne problemy wsi. Studia Obszarów Wiejskich” 2002, nr 2, s. 41–52.

⁶ J. Wilkin: Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 4 (145), s. 26.

pokoleń”⁷. Europejski model rolnictwa stanowi zatem połączenie elementów gospodarki rynkowej i aktywności państwa w formie protekcjonizmu, którego ograniczanie zakłada się w przyszłości.

Rewolucyjność koncepcji wielofunkcyjnego rolnictwa w kontekście zrównoważonego rozwoju polega na odwołaniu się do wartości społecznych, a więc zespołu zasad, które stanowią trzon owej koncepcji. Jedną z nich na przykład dotyczy godzenia konfliktów interesów zagrażających utrzymaniu rozwoju i jego trwałości przy zachowaniu solidarności międzypokoleniowej. To powoduje, że w pewnym stopniu wielofunkcyjność jest wymuszona czy wręcz zakontraktowana, nawet poprzez duże koszty wspierania finansowego ponoszone we Wspólnej Polityce Rolnej, po to, aby możliwe było korzystanie z wielu pożytecznych funkcji obszarów wiejskich. Wieś jest obecnie wytwórcą ważnych dóbr energetycznych (siłownie wiatrowe i wodne, biomasa), produktów rzemiosła, usług w zakresie turystyki i wypoczynku, a także ochrony i zarządzania środowiskiem przyrodniczym. W tej wielofunkcyjności produkcja żywności pozostaje jednak główną i niezbywalną funkcją rolnictwa, o tyle ważną, że zaspokaja potrzebę elementarną człowieka⁸.

Na tle omówionego modelu rolnictwa należy pokazać zmiany zachodzące na polskiej wsi, wynikające z przynależności do UE. W polskiej literaturze naukowej powstały liczne opracowania naświetlające to zagadnienie. Wielu autorów rozpatruje zmiany w czterech wielkich procesach takich, jak: deruralizacja, dezagraryzacja, dualizacja rolnictwa i restratyfikacja wsi.

Według Halamskiej [2009], deruralizacja to proces odnoszący się do całego społeczeństwa, a polegający na stopniowym kurczeniu się udziału populacji wiejskiej w całej populacji narodowej. Procesy leżące u podstaw deruralizacji to procesy demograficzne, także mobilności przestrzennej, które nie zmieniają się szybko. Zdaniem ww. autorki, cały XX wiek dla Polski oznacza proces deruralizacji. W latach 1910–1913 udział ludności wiejskiej na ziemiach polskich szacowany był na 71,7%, w latach 1939–1941 – na 63,1%. Po wojennych migracjach i zmianach terytorialnych udział ludności wiejskiej wynosił w 1946 roku 66% i potem systematycznie, choć wolno, spadał – do 38,2% w 1990 roku. Przez całą dekadę lat 90. udział ludności wiejskiej utrzymywał się na podobnym poziomie, czyli 38%, co oznaczało w zasadzie zahamowanie procesu deruralizacji⁹. Od 2002 roku liczba ludności wiejskiej rośnie, a na wsi występuje dodatnie saldo migracji wewnętrznych. Pojawiają się jednak migracje zagraniczne. Oficjalne dane NSP pokazują, że poza granicami kraju przebywa 2,5 mln Polaków, z czego 30% to mieszkańcy wsi.

Członkostwo w UE nie zmieniło kierunku procesów deruralizacji, a jedynie wzmocniło tendencje mobilności przestrzennej, czyli migracje z miasta na wieś oraz migracje zagraniczne¹⁰. Proces ten stanowi ważny korelat zmian dla zjawisk zachodzących w turystyce na terenach wiejskich. Jako przykład może tu posłużyć ściana wschodniej Polski,

⁷ Ibidem, s. 26.

⁸ J.S. Zegar.: Refleksje nad..., op. cit., s. 41.

⁹ M. Halamska: Pięć lat w UE..., op. cit., s. 57–58.

¹⁰ Ibidem, s. 58.

gdzie migracja z „rolnictwa” sprzyja „skansenizacji” wsi. Zjawisko to jednocześnie ma plusy i minusy w rozwoju turystyki.

Kolejny proces zmian to dezagraryzacja, oznacza kurczenie się agrarność, inaczej rolniczości. Proces ten najczęściej jest mierzony skalą zatrudnienia w rolnictwie, jego dochodów i udziału w tworzeniu PKB, ale także wskaźnikami pokazującymi procesy zachodzące w sferze świadomości rolników, odnoszące się do identyfikacji z rolniczością oraz postrzegania świata poprzez agrarność. Ten proces w Polsce, jak twierdzi Hałamska [2009], obserwuje się od początku XX wieku, szczególnej dynamiki nabral w okresie transformacji, postępuje także po 2000 roku, a wejście do UE wyraźnie go przyspieszyło. Można go zobrazować odsetkiem osób zatrudnionych w rolnictwie, który między 2000 a 2007 rokiem spadł o 4 punkty procentowe dla ogółu ludności Polski, i o 10,2 punkty procentowe na wsi¹¹. Szacuje się, że w kraju udział ludności wiejskiej niemającej żadnych związków z produkcją rolniczą, a tym samym nieuzyskującej dochodów z tego tytułu przekracza 60%. Zdaniem Drygasa [2013], wskaźnik ten wyraźnie pokazuje zmiany, jakie zachodzą w strukturze społeczno-zawodowej mieszkańców wsi, zwłaszcza ich nowe potrzeby, w coraz większym stopniu związane z poza rolniczymi problemami rozwoju wsi, w tym przede wszystkim przedsiębiorczością¹², w której również ma miejsce agroturystyka i turystyka wiejska. Badacze podkreślają, że proces dezagraryzacji jest zróżnicowany przestrzennie. W słabiej rozwiniętych wschodnich regionach kraju, o rozdrobnionym rolnictwie, jest najniższy stopień dezagraryzacji. Najwyższy występuje wokół dużych aglomeracji i na lepiej gospodarczo rozwiniętym zachodzie Polski¹³.

Kolejny proces to dualizacja rolnictwa, który przebiega według biegunowego wzoru zmian struktur produkcyjnych w rolnictwie. Zdaniem Hałamskiej [2009], proces dualizacji rolnictwa polskiego jest widoczny od początku lat 90., kiedy zaobserwowano odchodzenie gospodarstw od produkcji towarowej, a także od produkcji rolnej¹⁴. To przyczyniło się do rozpadu rolnictwa na dwa bloki: rolniczych gospodarstw towarowych (niewielka grupa gospodarstw – przedsiębiorstw rynkowych) i o wiele liczniejszą grupę drobnych gospodarstw chłopskich. Funkcjonują one według dwóch odmiennych modeli agrarnych, co oznacza, że gospodarstwa największe umacniają związki z rynkiem, osłabianie tych związków obserwuje się zaś wśród gospodarstw drobnych. Po dziesięciu latach obecności w UE zauważa się spadek liczby gospodarstw rolnych (ok. 22%) oraz postępujący proces koncentracji ziemi (małe gospodarstwa do 1 ha straciły około 40% gruntów i niemal tyle samo przybyło ich w gospodarstwach dużych powyżej 50 ha)¹⁵.

¹¹ Ibidem, s. 59.

¹² M. Drygas: Przesłanki do rozwoju publicznego doradztwa rolniczego w Polsce, CDR, Kraków 2013, s. 44.

¹³ M. Kłodziński: Przedsiębiorczość pozarolnicza na wsi w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 1 (162), s. 97–113.

¹⁴ M. Hałamska: Pięć lat w UE..., op. cit., s. 59.

¹⁵ I. Bukraba-Rylska: Polska wieś w UE. Esej o (brakującej) „Wielkiej narracji”, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 2 (163), s. 65–81.

Oprócz tego trendu występuje także inny, polegający na podtrzymywaniu ziemi jako zabezpieczenia socjalnego drobnych rolników, jak i tych, którzy chcą dotrzeć do emerytury i nie widzą dla siebie poza rolnictwem innej alternatywnej szansy ekonomicznej¹⁶. Obserwuje się też powrót niektórych drobnych gospodarstw do produkcji rolnej, której uprzednio zaniechały, co wiąże się z uzyskiwanymi dopłatami bezpośrednimi z UE.

Przestawianie rolnictwa na skalę przemysłową oraz wypieranie z rynku małych gospodarstw może w niedalekiej przyszłości wpłynąć na skalę rozwoju oraz przestrzennego rozmieszczenia agroturystyki. W świetle badań akademików oraz praktyków (głównie z ośrodków doradztwa rolniczego) wynika, że większe zainteresowanie rozwojem agroturystyki wykazują właściciele gospodarstw obszarowo małych (do 5 ha). Rolnicy w wielkoobszarowych gospodarstwach zazwyczaj nie mają czasu, aby prowadzić działalność agroturystyczną (m.in. Kościk, Malinowski 2013, Wojciechowska 2009). Rolnictwo przemysłowe może więc być zagrożeniem dla rozwoju agroturystyki.

Kolejny proces zmian charakterystyczny dla obszarów wiejskich to restratyfikacja. Jest to proces dotyczący zmian struktury społecznej wsi, przynoszący także zmiany hierarchii warstwowych w jej obrębie. Zdaniem Halamskiej [2009], proces ten w naszym kraju również trwa od dawna, tj. od czasu, gdy proporcje ludzi utrzymujących się z rolnictwa zaczęły na wsi maleć. Znaczące dla zmian były dwa okresy: państwa socjalistycznego (gdy zachodziła ekstensywna industrializacja) oraz transformacji systemowej, czas członkostwa w UE odznacza się natomiast ich kontynuacją. Jedną ze zmian tego procesu jest kurczenie się grupy rolników oraz kategorii zawodowych związanych z rolnictwem. W 2007 roku stanowiły one około 1/4 populacji mieszkającej na wsi¹⁷. Oznacza to, że na wsi przestają dominować kategorie związane z pracą fizyczną. Pojawia się dość liczna grupa pracowników fizyczno-umysłowych związanych z szeroko pojmowaną sferą usług. To pokazuje, że powstaje nowa postać struktury społecznej wsi, która przestaje być definiowana wyłącznie przez rolnictwo i rolników. Proces ten sprzyja rozwojowi turystyki wiejskiej oraz innym typom turystyki.

Drugim ważnym czynnikiem restratyfikacji wsi są zmiany dotyczące wykształcenia ludności. Szybko rośnie grupa ludzi z wykształceniem średnim (9,9% w 2011 r. wg NSP) i wyższym niż średnie (25,5%), którymi legitymuje się już co trzeci mieszkaniec, i które zdobywają głównie ludzie młodzi. Zawalińska [2014] uważa, że dzisiaj trudno określić, w jakim stopniu wzrost poziomu wykształcenia młodzieży wiejskiej przełoży się na kumulowanie kapitału społeczno-kulturowego na wsi oraz które obszary bardziej na tym skorzystają: wiejskie czy miejskie – skoro bardziej ambitna młodzież deklaruje chęć opuszczenia wsi. Autorka ta uważa, że trudno też określić kierunek tych zmian, ale przypuszcza, że raczej nasilą one opinie, postawy i zachowania mieszkańców, wyłamujące się z wiejskich norm i standardów¹⁸.

¹⁶ W. Musiał: Drobne gospodarstwa rolne jako nowe wyzwanie dla publicznego doradztwa rolniczego, CDR, Kraków 2013, s. 133–141.

¹⁷ M. Halamska: Pięć lat w UE..., op. cit., s. 64.

¹⁸ K. Zawalińska: Analiza procesów zachodzących na wsi i w rolnictwie w 2013 roku na podstawie badań IRWiR PAN, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 2 (163), s. 9–23.

Kolejnym czynnikiem restratyfikacji wsi jest przyśpieszenie tempa wzrostu dochodów rolników (794 zł na rodzinę w 2005 r. i 914 zł w 2007 r.)¹⁹. Obecnie dochody pochodzą z wielu źródeł. Wśród nich są także dopłaty bezpośrednie z UE, które w około 30% służą bezpośredniej konsumpcji rodzin wiejskich. Należy dodać, że dochody rolników wśród innych grup gospodarstw domowych są najsilniej zróżnicowane, a jego wskaźniki są ciągle dwukrotnie niższe niż w mieście. Jednak ogólna poprawa dochodów i zamożności rolników w okresie przynależności kraju do UE, przyczyniła się do zmiany w tej grupie nastrojów oraz opinii społecznych. Badania przeprowadzone przed integracją z UE wskazywały na sceptyczne postawy rolników wobec akcesji (m.in. Hałamska 2000, Wieruszewska 2001, Perepeczko 2004). Szczególnie było to widoczne na terenach wschodnich kraju, gdzie najwięcej osób obawiało się konsekwencji związanych z przystąpieniem do Wspólnoty [Zalewski 2009]. Po dziesięciu latach funkcjonowania kraju w strukturach UE różne badania (m.in. CBOS, IRWiR PAN) pokazują poprawę samopoczucia rolników, dostrzeganie przez nich nowych możliwości rozwoju wsi i rolnictwa oraz szans dla poprawy własnej pozycji.

Należy dodać, że obszary wiejskie w Polsce zostały objęte różnymi formami pomocy przedakcesyjnej (np. ISPA, PHARE i SAPARD), a w momencie wejścia do UE uzyskały dostęp do programów WPR, tj. wsparcia dochodów rolniczych (dopłaty bezpośrednie) i do instrumentów interwencji rynkowej (I filar) oraz do mechanizmów rozwoju obszarów wiejskich (II filar). Łącznie na lata 2004–2006 dysponowano kwotą 3,5 mld euro (oraz na politykę spójności 12 mld euro), a na lata 2007–2013 Unia przeznaczyła 28,9 mld euro (oraz 67,3 mld euro na politykę spójności). W tym drugim okresie (łącznie ze środkami krajowymi) do wsi i rolnictwa skierowano 114 mld euro²⁰.

Podsumowując analizę zmian, jakie dokonują się na obszarach wiejskich w Polsce, zwłaszcza w ramach członkostwa w UE, trzeba zaznaczyć, że zachodzą one powoli, ale systematycznie. Zmiany te można podzielić, za Hałamską [2009], na trzy rodzaje, takie które:

- wpisują się w dotychczasowe procesy,
- korygują dotychczasowe procesy,
- zaczynają nowe procesy²¹.

Funkcja turystyczna obszarów wiejskich w Polsce w świetle wybranych badań

Bański [2006] twierdzi, że podstawowe funkcje gospodarcze obszarów wiejskich w Polsce są wypadkową rolnictwa, leśnictwa, turystyki i rekreacji, a w mniejszym stopniu – mieszkalnictwa, przemysłu i usług. W takim zestawieniu turystyka i rekreacja zajmują znaczące miejsce. Poza tym według zapisu w Krajowym planie strategicznym rozwoju obszarów wiejskich 2007–2013 (2006), turystyka, w tym agroturystyka, zostały uznane za jedno z najważniejszych działań pozarolniczych na wsi.

¹⁹ M. Hałamska: Pięć lat w UE..., op. cit., s. 64.

²⁰ I. Bukraba-Rylska: Polska wieś w UE..., op. cit., s. 65–81.

²¹ M. Hałamska: Pięć lat w UE..., op. cit., s. 70.

Durydiwka [2012] uważa, że funkcja turystyczna jest najczęściej rozumiana jako działalność społeczno-gospodarcza pełniona przez określony obszar i jego mieszkańców, skierowana na obsługę ruchu turystycznego. Autorka ta rozwój funkcji turystycznej na obszarach wiejskich przedstawia za pomocą równania w zależności funkcyjnej:

$$RF = f(W, B, U, Z, R, K, P, A, I)$$

gdzie: W – walory turystyczne, B – zagospodarowanie turystyczne, U – poziom urbanizacji kraju, Z – poziom zamożności społeczeństwa, R – rozmiary ruchu turystycznego, K – dostępność komunikacyjna, P – polityka na różnych szczeblach samorządu terytorialnego w zakresie rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, A – postawa mieszkańców w zakresie rozwoju turystyki na danym obszarze (aktywność gospodarcza oraz nastawienie wobec przyjezdnych), I – inne²².

Cytowana autorka przeprowadziła metodyczną analizę obrazu zmian, jakie zaszły na obszarach wiejskich Polski w zakresie rozwoju funkcji turystycznych. Swoje rozważania odniosła do wszystkich w kraju gmin wiejskich i miejsko-wiejskich (2168) dla lat 1995 i 2005. Stwierdziła, że w badanym okresie obszary wiejskie w gminach nadmorskich, pojeziernych i górskich charakteryzowały się najlepiej wykształconą funkcją turystyczną, która w pierwszej kolejności rozwija się i umacnia na terenach o wysokich walorach przyrodniczych. Należy podkreślić, że w tych gminach turystyka pełniła wiodącą lub przeważającą funkcję gospodarczą. W analizowanym okresie odnotowano 3-krotne zmniejszenie się w skali kraju liczby gmin, w których funkcja turystyczna nie występowała w ogóle (poziom 0), przy jednoczesnym, choć już nie tak znaczącym, spadku liczby gmin o dobrze (poziom 3) i bardzo dobrze wykształconej funkcji turystycznej (poziom 4). W skali poszczególnych województw zauważono, że zmiany są najbardziej widoczne w przypadku zerowego i pierwszego poziomu. Tylko w czterech województwach: lubuskim, opolskim, pomorskim i śląskim liczba gmin reprezentujących poziom 0 nie uległa zmianie, natomiast w pozostałych województwach i wyznaczonych poziomach zaobserwowano zarówno wzrost, jak i spadek, wynikający także z przejścia gminy z danego poziomu na inny. W województwach: pomorskim, zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim i lubuskim w wielu gminach zaznaczyło się osłabienie poziomu rozwoju funkcji turystycznej. Podobne zmiany, ale nieco o innym charakterze zaobserwowano w gminach górskich. Osłabienie funkcji turystycznej w stosunku do 1995 roku było też widoczne w gminach położonych w strefach podmiejskich dużych miast (m.in. Warszawy, Łodzi, Krakowa, konurbacji górnośląskiej, Białegostoku, częściowo także Poznania, Wrocławia i Szczecina). Te zmiany, zdaniem badaczki, często wynikają z przekształcania tzw. drugich domów w obiekty stałego zamieszkania. Umocnienie funkcji turystycznej nastąpiło natomiast w gminach pojezierzy Mazurskiego, Kaszubskiego i Borów Tucholskich, Ziemi Lubuskiej i Pojezierza Wielkopolskiego.

²² M. Durydiwka: Czynniki rozwoju i zróżnicowanie funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce, UW, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 2012, s. 57 i 109.

Zdaniem Durydiwki [2012], istotnym czynnikiem mającym wpływ na rozwój funkcji turystycznej na obszarach wiejskich jest pojawienie się nowych przestrzeni turystycznych, rozumianych jako te tereny, które są przez turystów wykorzystywane od niedawna (np. parki lub wioski tematyczne, czy przestrzenie związane z gramami terenowymi albo realizacją filmów i seriali telewizyjnych). Ponadto zauważono, że obraz rozmieszczenia w analizowanym okresie regionów turystycznych na obszarach wiejskich również odznacza się względną stabilnością, jednak z tendencją zmniejszania się powierzchni, a w niektórych przypadkach – zwłaszcza regionów małych – ich zaniku. Uznano, że jest to wynik, z jednej strony, osłabienia funkcji turystycznej w wielu gminach, a z drugiej – rozproszenia przestrzennego gmin o funkcji turystycznej wykształconej na co najmniej średnim poziomie. Natomiast w strefie nadmorskiej i pojeziernej zaobserwowano umocnienie się regionów turystycznych związanych z obszarami wiejskimi. Zasięg przestrzenny wielu z nich uległ bowiem zwiększeniu. Ponadto dostrzeżono zmiany pod względem funkcjonalnym, ponieważ zanikły regiony związane z długimi pobytami (8 dni i dłużej), głównie urlopowymi, wzrosła natomiast liczba regionów związanych z pobytami średniokresowymi (4–7 dni). Stabilnością charakteryzuje się z kolei liczba i rozmieszczenie regionów związanych z pobytami krótkimi (1–3 dni), które wyraźnie są związane z sąsiedztwem dużych miast. Zmniejszyła się też liczba regionów użytkowanych sezonowo, głównie na rzecz wzrostu liczby regionów o całorocznym wykorzystaniu turystycznym. Zależność ta w największym stopniu dotyczy regionów położonych w sąsiedztwie dużych miast, w mniejszym zaś – regionów pojeziernych i nadmorskich.

Generalny wniosek Durydiwki [2012] wynikający z badań jest taki, że w skali Polski na obszarach wiejskich zaobserwowano w okresie 1995–2005 względnie stabilny obraz rozwoju funkcji turystycznej z tendencją do polaryzacji zjawiska.

Warto przytoczyć jeszcze inne wyniki badań dotyczące zmian zachodzących na obszarach wiejskich w zakresie rozwoju funkcji turystycznych, które przeprowadziła Kosmaczewska [2013], przedstawicielka nauk ekonomicznych. Ta autorka skupiła się na gminach wiejskich położonych w fizjograficznej strefie pojeziernej. Analizie zostało poddanych 348 gmin w latach 2008–2012. Bazując na modelach równań strukturalnych, ww. autorka określiła zależności między czynnikami opisującymi typ gminy a rozwojem turystyki, wskazując przy tym czynniki te jako determinantę rozwoju turystyki. Ogólny wniosek z badań Kosmaczewskiej [2013] jest taki, że rozwój turystyki wywołuje znaczące zmiany strukturalne w lokalnej gospodarce tylko wówczas, gdy funkcja turystyczna pełni istotną rolę w wielofunkcyjnym rozwoju gminy. Kierunek zmian jest zdeterminowany czynnikami określającymi typ gminy (tzw. satelity, gwiazdy, aspirujące gwiazdy i kamienie), a w szczególności jego potencjałem do pełnienia dominującej roli emisyjnej lub recepcyjnej w zakresie turystyki. W strukturze rzeczowej i instytucjonalnej lokalnej gospodarki turystyka jest bodźcem zmian tylko wówczas, gdy lokalna społeczność dysponuje odpowiednim zasobem kapitału społecznego, ludzkiego i finansowego.

Warto zaznaczyć, że każda z cytowanych autorek przyjęła inną metodykę badań, a uzyskane wyniki w obu przypadkach są interesujące. Może nie odnoszą się one do stricte dziesięciu lat przynależności naszego kraju do UE, niemniej pokazują pewne trendy stałe, jak: rozmieszczenie gmin wiejskich o przewadze funkcji turystycznej oraz

trendy nowe: związane z popytem turystycznym oraz podażą, jako przede wszystkim zasobem kapitału społecznego, ludzkiego i finansowego.

Na zakończenie tego rozdziału można podkreślić, że zróżnicowanie przestrzenne polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich stwarzają różne możliwości dla rozwoju turystyki. Przeprowadzone rozważania wskazują na związki turystyki z obszarami wiejskimi w wielu kwestiach. Ogólnie można je nakreślić w następujących płaszczyznach:

- struktury osadnictwa wiejskiego i zasobów mieszkaniowych;
- krajobrazu wiejskiego i jego dziedzictwa kulturowego;
- struktury ludności wiejskiej i kapitału ludzkiego;
- tożsamości wiejskiej w relacjach wieś – miasto;
- działalności rolniczej oraz jej nowoczesnych trendów (np. ekologia czy zrównoważony rozwój);
- polityki rolnej na różnych szczeblach administracji państwowo-samorządowej w powiązaniu z polityką rolną Unii Europejskiej²³.

Podsumowanie

Przy ciągłym braku satysfakcjonującej definicji obszaru wiejskiego w Unii Europejskiej i zgody na to, że jest ona kwestią pewnego konwensu, obserwuje się ewolucję wsi i obszarów wiejskich oraz przede wszystkim samych gospodarstw rolnych. W Polsce zmiany te zachodzą powoli, ale systematycznie i są widoczne w czterech wielkich procesach, takich jak: deruralizacja, dezagraryzacja, dualizacja rolnictwa i restratyfikacja wsi. Polska, będąc w strukturach UE, dąży do ukształtowania – w nowej rzeczywistości ekonomicznej – innego, optymalnego rolnictwa oraz nowej sylwetki polskiego rolnika.

Zmiany te dają o sobie znać także w gospodarce turystycznej rozwijanej na obszarach wiejskich. Tak jak jest kształtowany nowy typ rolnika, czy nawet mieszkańca terenów wiejskich, tak jednocześnie występuje nowy typ turysty. Wszystkich należy uwzględnić w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich. Ten nowy typ turysty odznacza się posiadaniem doświadczeniem turystycznym, jest wymagający, wrażliwy ekologicznie, poszukuje indywidualnych i oryginalnych przeżyć, chce współuczestniczyć w organizowaniu produktu turystycznego. Ten nowy typ turysty sprzyja więc nowym typom turystyki na obszarach wiejskich.

W długich cyklach badawczych widać, że w kraju rozmieszczenie gmin wiejskich o przewadze funkcji turystycznej charakteryzuje się stabilnością, jednak w gminach tych zachodzą istotne zmiany pod względem funkcjonalnym. Wyraża się to tym, że popyt na usługi turystyczne wyraźnie w nich wzrósł, a za tym idą zmiany funkcjonalne. Na przykład część z tego przyrostu popytu została skierowana na produkty nowe lub wcześniej niszowe, jak parki tematyczne czy agroturystyka. Zmiany wynikają więc z różnorodnych sił oddziałujących na turystykę, także będących pochodną przynależności do UE, jak na przykład uczestnictwo w różnych programach rozwoju i korzystanie z dotacji finansowych.

²³ J. Wojciechowska: Procesy i uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce, Łódź 2009, s. 55.

Siły oddziałujące na turystykę na obszarach wiejskich mają więc charakter endogeniczny i egzogeniczny. Te pierwsze mają raczej wymiar lokalny, drugie – regionalny, krajowy, również międzynarodowy. Ich waga i oddziaływanie jest jednak różne, w wielu przypadkach są związane także z globalizacją, która przyczynia się do upowszechniania pragnień mieszkańców wsi i ujednolicania preferencji wypoczynkowych turystów.

Literatura

- Bański J.: Typy ludnościowych obszarów problemowych, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), „Społeczne problemy wsi. Studia Obszarów Wiejskich” 2002, nr 2.
- Bański J.: Geografia polskiej wsi, PWE, Warszawa 2006.
- Bański J.: Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego, PAN IGiPZ, Warszawa 2008.
- Bukraba-Rylska I.: Polska wieś w UE. Esej o (braku)jącej) „Wielkiej narracji”, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 2 (163).
- Bryła P.: Determinanty rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń wynikających z implementacji programu SAPARD, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 2 (139).
- Depraz S.: Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 2 (139).
- Drygas M.: Przesłanki do rozwoju publicznego doradztwa rolniczego w Polsce, [w:] Publiczne doradztwo rolnicze wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi, J. Kania, L. Leśniak (red.), CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013.
- Durydziwka M.: Czynniki rozwoju i zróżnicowanie funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce, UW Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa 2012.
- Halamska M.: Wiejskie społeczności lokalne w Polsce a problem integracji europejskiej, „Wieś i Rolnictwo” 2000, nr 4.
- Halamska M.: Pięć lat w UE: stare i nowe procesy zmian na polskiej wsi, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 2 (143).
- Kłodziński M.: Przedsiębiorczość pozarolnicza na wsi w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 1 (162).
- Kosmaczewska J.: Turystyk jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2013.
- Kościk B., Malinowski A.: Zapotrzebowanie na usługi doradcze rolników z województwa Lubelskiego, [w:] Publiczne doradztwo rolnicze wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi, J. Kania, L. Leśniak (red.), CDR w Brwinowie, Oddział w Krakowie, Kraków 2013.
- Musiał W.: Drobne gospodarstwa rolne jako nowe wyzwanie dla publicznego doradztwa rolniczego, [w:] Publiczne doradztwo rolnicze wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi, J. Kania, L. Leśniak (red.), CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013.
- Perepeczko B.: Obawy o stan rolnictwa po akcesji w świadomości społecznej Polaków, „Wieś i Rolnictwo” 2004, nr 2.
- Przebórska L.: Zróżnicowanie obszarów wiejskich woj. wielkopolskiego a ich przydatność dla rozwoju agroturystyki, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2004, nr 1 (298).
- Sznajder M., Przebórska L.: Agroturystyka, PWE, Warszawa 2006.
- Wojciechowska J.: Procesy i uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Wieruszewska M.: Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z UE. „Zagadnienie Doradztwa Rolniczego” 2001, nr 1.
- Wilkin J.: Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 4 (145).

Zalewski M.: Wprowadzenie, [w:] Rozwój obszarów wiejskich – wizerunek medialny, Praca zbiorowa pod redakcją K. Krzyżanowskiej, MRiRW, SGGW, Warszawa 2009.

Zawalińska K.: Analiza procesów zachodzących na wsi i w rolnictwie w 2013 roku na podstawie badań IRWiR PAN, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 2 (163).

Zegar J.S.: Refleksje nad ewolucją wsi, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 3 (140).

Rural areas, their tourist function and Poland’s membership in the European Union

Summary: The article is a presentation of different approaches taken by representatives of various sciences to the changes in the rural areas of Poland, which have mostly taken place over the last decade, i.e. the time of Poland’s membership in the European Union. First, in the light of Polish and foreign literature, the author presents inconclusive definitions of the rural area and the resulting discrepancies among its distinctive features. Next, she analyses the socio-economic changes taking place in the rural areas of Poland, part of four powerful processes: deruralization, deagrarization, dualization of agriculture and the restratification of the countryside. Further on, factors diversifying the national and regional scale tourist functions of rural areas are analysed. It has been pointed out that the importance and influence of these factors vary, and are often connected not only with membership in the European Union, but also with globalization, which jointly popularize the country inhabitants’ dreams and standardize tourists’ recreation preferences.

Keywords: rural areas, agriculture, tourist function, Poland, European Union